

2017 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *CSÁKÓ JUDIT*
KANCELLÁRIA ÉS TÖRTÉNETÍRÁS
A 14. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON
- *KOVÁCS VIKTÓRIA*
LELESZ PATRÓNUSAI
- *KITANICS MÁTÉ–HANCZ ERIKA–TÓTH TAMÁS–
PAP NORBERT*
A TURBÉKI KEGYTEMPLOM
TÖRÖK ELŐZMÉNYE
- *RADA JÁNOS*
A KULTÚRHARC RETORIKÁJA
ÉS A PROTESTANTIZMUS
- *KÁRBIN ÁKOS*
AZ OSZTRÁK–MAGYAR BANK
ÉS A VALUTAREFORM ELŐZMÉNYEI
- *TURBUCZ DÁVID*
PIŁSUDSKI MEGÍTÉLÉSE MAGYARORSZÁGON
- *VÁMOS PÉTER*
MAGYAR GEOFIZIKUS EXPEDÍCIÓ KÍNÁBAN
1956–1962
- ÁDÁM MAGDA (1925–2017)

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Kitanics Máté–Hancz Erika–Tóth Tamás–Pap Norbert: A turbéki kegytemplom török előzményének kérdése	1
Kárbin Ákos: Az Osztrák–Magyar Bank és az 1892. évi valutareform előzményei	19
Vámos Péter: Baráti segítség és önerőre támaszkodás. Magyar geofizikus expedíció Kínában 1956–1962	47

MŰHELY

Csákó Judit: Kancellária és történetírás a 14. századi Magyarországon. Kutatástörténeti áttekintés	77
Kovács Viktória: Lelesz patrónusai	103
Rada János: A kultúrharc retorikája és a protestantizmus magyarországi röpiratokban	129
Turbucz Dávid: Pilsudski megítélése Magyarországon a két világháború között	145

MÉRLEG

Kondomínium: a kora újkori történelem és irodalom határvidékén (<i>Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs</i>)	163
--	-----

MEGEMLÉKEZÉS

Ádám Magda (1925–2017) (<i>Borhi László</i>)	173
--	-----

CSÁKÓ JUDIT

Kancellária és történetírás a 14. századi Magyarországon*

Kutatástörténeti áttekintés

„(...) a magyar kancellária nem volt a krónikairás egyedüli színtere. (...) Mintha a kancellária helyett a tágabb értelmű királyi udvart kellene a magyar történeti tudat alakítójának és megőrzőjének tekintenünk. Ez a tény alkalmas volna, hogy a középkori magyar történetírás fejlődése könnyen áttekinthetőnek lássék. (...) Valójában a probléma bonyolultabb. Csak látszat ugyanis, hogy a kancellária nem adott elég ösztönzést tagjainak a történetírói munkára. Ellenkezőleg, az oklevelek nagy tömegének bizonyossága szerint a kancelláriában szünet nélkül oly fogalmazói tevékenység folyt, amely lényegében megegyezett a krónikairással” – írta dolgozatának előszavában a krónikairás és a királyi kancellária kapcsolatának több mint négy évtizede önálló tanulmányt szentelő Mályusz Elemér.¹ Jelen írás célja, hogy – a hangsúlyt az Anjou-dinasztia uralmának (1301–1395) időszakára helyezve – áttekintést nyújtson arról, hogyan fonódott össze kancelláriai gyakorlat és történetírás a középkori Magyar Királyságban.²

* Jelen tanulmány az ANR (Agence Nationale de la Recherche) EUROPANGE program („Les processus de rassemblements politiques: l'exemple de l'Europe angevine, XIIIe–XVe siècles”) nemzetközi konferenciáján („Parcours universitaires et formations intellectuelles des officiers angevins”, Angers, 2015. november 19–21.) elhangzott előadásom írott változata. A dolgozat elkészítését „Az Anjou dinasztia országainak, tartományainak hatalmi elitje (13–15. század). Protopográfiai adatbázis, összehasonlító társadalom- és kormányzattörténeti vizsgálat” c. kutatási program (OTKA NN 111049, vezető kutató: Csukovits Enikő) támogatta.

1 *Mályusz Elemér*: Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon. Akadémiai, Bp., 1973. (Irodalomtörténeti Füzetek 79.) 8. A dolgozat megelőzőleg francia nyelven is napvilágot látott, ld. *Uő*: La chancellerie royale et la rédaction des chroniques dans la Hongrie médiévale. Le Moyen Âge 75. (1969) 51–86., 219–254. A magyarországi krónikairás és a királyi udvar szoros kapcsolatára ld. még *Norbert Kersken*: Geschichtsschreibung im Europa der „nationes”. Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1995. (Münsterische Historische Forschungen) 656–657.

2 A témához ld. még *Mályusz Elemér*: Thuróczy János krónikája és a Corvina. Egyetemes Philológiai Közlöny 12. (1966) 299–302. (Másodközlése in: *Uő*: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2003. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 30.] 347–350.); *Kristó Gyula*: Előszó. In: Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Vál., bev., jegyz. *Uő*. 2. kiad. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2000. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.) (= KHO) 5–31.; *Veszprémy László*: Középkori novellák. Aetas 8. (1993) 170–172.; *Borosy András*: Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században. Hadtörténelmi Közlemények 32. (1985) 507–540. (Másodközlése in: *Uő*: Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott

Kancellária és történetírás kapcsolata két módon jelentkezik. 1. A történeti irodalomra hatással volt egyfelől az okleveles gyakorlat. A kancelláriai tisztviselő – ahogyan azt III. Béla (1172–1196) egykori *notarius*ának, a magyar őstörténetet regényes formában megéneklő Anonymusnak vagy I. (Nagy) Lajos (1342–1382) jegyzőből lett történetírójának, Küküllei Jánosnak a példája is mutatja – egyben krónikásként is működhetett. 2. Bár a jogi aktust rögzítő kancelláriai hivatalnok nem folytatott feltétlenül történetírói tevékenységet, az oklevelek *narratió*iban történeti értékű információk is feltűnhetnek: a diplomák nemegyszer terjedelmes, a megadományozottak hősi cselekedeteit és a királynak tett szolgálatait előadó részleteire a jogi textusba beágyazódott történetírói alkotásokként is tekinthetünk.³

Írásomban néhány példán keresztül elsőként azt illusztrálom, hogyan jelentkezik az Anjou-kori kancellária okleveles termésének hatása az ebből az időszakból ránk maradt krónikák szövegében. Bemutatom ezt követően azt is, hogy miféle históriák bontakoznak ki a kiváltságlevelek *narratió*iból. Áttekintésem során két forrástípusra támaszkodom tehát: a 14. századi Magyar Királyság gyér krónikatermése mellett a téma tárgyalása során érintenem kell I. Károly (1301–1342) és Nagy Lajos azon privilegiális okleveleit, amelyek részletes és történeti adalékokat is rögzítő *narratió*ik révén a kor diplomaterméséből kiemelkednek.⁴

Mielőtt azonban a magyarországi krónikásirodalom és oklevéladás jellegzetességeinek ismertetésére rátérnék, szólnom kell röviden az európai gyakorlatról. Jogi írásbeliség és történetírás összefonódása nem kizárólagosan a magyarországi fejlődés sajátossága. Jogi szövegek és narratív források szoros kapcsolatát jelzik azok a krónikák, amelyek joggyűjteményekben vagy kartuláriumokban maradtak fenn. Előbbire példaként idézhetjük a *Weichbildchronik*⁵ néven ismertté vált 13. századi pápa–császár krónikát, amely Magdeburg város jogkönyvének (*Magdeburgisches Weichbildrecht*) kézirati tradíciójában hagyományozódott korunkra. A monostori kartuláriumokban fellelhető évkönyv- vagy krónikaszövegek nemegyszer forrásaik sorában is megjelölik az adott egyházi intézmény okleveles

tanulmányok. Bp. 2010. [A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára] 60–93.); *Uő*: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században. Hadtörténelmi Közlemények 117. (2004) 379–442. (Másodközlése in: *Uő*: Hadakozók, keresztések, hadi érdemek i. m. 94–156.); *László Veszprémy*: Chronicles in charters. Historical narratives (narrations) in charters as substitutes for chronicles in Hungary. In: The Medieval Chronicle. III. Proceedings of the 3rd International Conference of the Medieval Chronicle. Doorn/Utrecht 12–17 July 2002. Ed. Erik Kooper. Rodopi, Amsterdam–New York, 2004. 184–199.

3 A probléma két aspektusáról ld. *Mályusz E.*: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 5–21.; *Kristó Gy.*: Előszó i. m. (2. jz.) 10–30.

4 Nem foglalkozom Mária királynő (1382–1385, 1386–1395) és II. (Kis) Károly (1385–1386) uralkodásának időszakával.

5 *Brigitte Pfeil*: Weichbildchronik (Town law chronicle). In: Encyclopedia of the Medieval Chronicle. I–II. Ed. Graeme Dunphy. Brill, Leiden, 2010. (= EMCh) II. 1497. A *Weichbild* terminus egyszerre jelöli a városi jogot és azt a területet, amelynek határain belül a helyi jogot alkalmazták. A fogalom részletesebb magyarázatára ld. *Richard Schröder*: Weichbild. In: Historische Aufsätze dem Andenken an Georg Waitz gewidmet. Hahn, Hannover, 1886. 306–323.

anyagát.⁶ Nem kell tehát ritka jelenségként értékelnünk, hogy diplomaszövegek épülnek be – akár *in extenso* – az elbeszélő kútfőkbe, s akad példa arra is, hogy a kancelláriai tisztviselő oklevél-kibocsátó és irodalmi tevékenysége szoros kapcsolatot mutat. Az V. Balduin hainaut-i (hennegau) gróf (1171–1195) kancellárjaként működő Gislebertus Montensis (Gislebert de Mons, Gilbert de Mons) 1195 táján összeállított *Chronicon Hanonienséjében* (Hainaut-i Krónika) – amely elbeszéléseben a 12. század utolsó évtizedeihez érkezve egyértelmű jelét adja az udvari viszonyok beható ismeretének⁷ – olyan diplomákra is támaszkodik, amelyeket maga a történetíró szövegezett meg. Annál különösebbként értékelte ugyanakkor a szakirodalom, hogy a Gislebertus tollából ránk maradt száztizenhat oklevél bővelkedik történeti jellegű kitérőkben: a nem feltétlenül a *narratió*ban szereplő betétek – egyfajta propagandisztikus céllal – rendszerint V. Balduin regnálásának fontosabb eseményeire térnek ki.⁸

A hainaut-i gróf történetírójának gyakorlata is jelzi, nem a magyar királyi kancellária volt az egyetlen műhely Európában, ahol történeti feljegyzéseket tartalmazó okleveleket állítottak ki.⁹ A diplomatika osztrák szakértője, Heinrich Fichtenau a történeti jellegű betéteket tartalmazó okiratok sorában az alsó-bajorországi monostorok 11–12. századi privilégiumleveleit is megemlíttette:¹⁰ az egyházi intézmények számára jogokat biztosító dokumentumok gyakorta közlik az alapítás történetét (*Gründungsnarratio*).¹¹ Ahogyan azt a középkori hamisítványoknak szentelt tanulmányában Reinhard Härtel hangsúlyozta, a *falsifica-*

6 *Graeme Dunphy*: Cartulary chronicles and legal texts. In: EMCh I. 256–259. Történeti emlékezet és jogi írásbeliség összefonódásához ld. még *Marjorie Chibnall*: Charter and Chronicle: the use of archive sources by Norman historians. In: Church and government in the Middle Ages. Essays presented to C. R. Cheney on his 70th birthday. Ed. Christopher Nugent–Lawrence Brooke. Cambridge University Press, Cambridge, 1976. 1–17.; *Paolo Cammarosano*: „I libri iurium” e la memoria storica delle città comunali. In: Le scritture del Comune. Amministrazione e memoria nella città dei secoli XII e XIII. A cura di Giuliana Albin. Scriptorium, Torino, 1998. (I florilegi 12.) 95–108.; *Girolamo Arnaldi*: Cronache con documenti, cronache „autentiche” e pubblica storiografia. In: Le scritture del Comune i. m. 121–140. – Ezúton szeretném megköszönni Isabelle Heullant-Donat (Université de Reims Champagne–Ardenne) és Riccardo Rao (Università degli Studi di Bergamo) megjegyzéseit a téma nemzetközi szakirodalmával kapcsolatban.

7 A történetíróról és művéről ld. *Thérèse de Hemptinne*: Giselbert of Mons [Gilbert; Gislebertus Montensis]. In: EMCh I. 713–714.

8 *Fernand Vercauteren*: Note sur Gislebert de Mons, rédacteur de chartes. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 62. (1954) 238–253.

9 A magyarországi és a hainaut-i kancelláriai gyakorlat analógiájára felhívta a figyelmet *Mályusz E.*: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 20–21.

10 *Heinrich Fichtenau*: Forschungen über Urkundenformeln. Ein Bericht. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 94. (1986) 312. Az oklevelek narratív elemeiről ld. továbbá *Heinrich Wolfram*: Politische Theorie und narrative Elemente in Urkunden. In: Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa. Ed. Christian Hannick. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1999. (Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte. Siegel- und Wappenkunde 6.) 18–22.

11 *Otto Meyer*: Die Klostergründung in Bayern und ihre Quellen vornehmlich im Hochmittelalter. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung 20. (1931) 135–147.

torok ugyancsak többször illesztettek szövegeikbe történeti adalékokat – ily módon is megkísérelve hitelt kölcsönözni az általuk kreált dokumentumoknak.¹² A hazai privilégiumok elbeszélő részei terjedelmük révén kétségkívül kiemelkedni látszanak azonban az európai gyakorlatból:¹³ a magyarországi fejlődést ezen a ponton specifikusként kell tehát értékelnünk. Az oklevelekbe foglalt, az adományos dicső tetteit megéneklő elbeszélések – amelyeket Fichtenau „hősi-cselekedet-narratiók”-ként (*Heldentaten-Narratio*) nevezett meg – a magyar medievisztika számára azért is bírnak különös jelentőséggel, mivel a diplomák adatait hazai krónikatermésünk szegényessége okán a szakma a politikatörténeti rekonstrukcióhoz is nagymértékben hasznosítja.¹⁴

*

Lássuk mindezek után, hogyan jelentkezik a jogi írásbeliség hatása azoknál a magyarországi historikusoknál, akik kancelláriai hivatalnokból váltak krónikássá! Mályusz Elemér, aki négy évtizeddel ezelőtt első ízben szentelt önállóan is figyelmet történetírás és kancellária kapcsolatának, úgy fogalmazott, hogy történeti irodalmunk kibontakozása és fejlődése nem annyira a kancelláriához, mint inkább a tágabb értelemben vett királyi udvarhoz kapcsolódik. A 13. századból három *gestaszerzőt* is ismerünk ugyanakkor, akik történetírói működésüket megelőzően igazolhatóan a kancellárián tevékenykedtek.¹⁵

1. A különböző korokban keletkezett szövegeket egybefűző 14. századi krónikakompozíció¹⁶ – ezen a néven idézi a történészszakma a két szövegcsaládban: a

12 *Reinhard Härtel*: Echte Chroniken und unechten Urkunden. In: *The Medieval Chronicle. II. Proceedings of the 2nd International Conference of the Medieval Chronicle. Driebergen/Utrecht 16–21 July 1999.* Ed. Erik Kooper. Rodopi, Amsterdam, 2002. 101–116.

13 *Fichtenau, H.*: i. m. (10. jz.) 313–314.

14 Az Árpád-kori eseménytörténet rekonstruálásához az okleveles anyagot is hasznosította *Pauler Gyula*: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* 2. kiad. I–II. Athenaeum, Bp., 1899. I., kül. VIII.

15 *Mályusz E.*: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 6–7. A magyarországi oklevéladás kezdeteiről és az Árpád-kori kancellária születéséről ld. elsősorban *Szentpétery Imre*: *Magyar oklevéltan.* Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.) (Reprint: Hatágú Síp Alapítvány, Bp., 1995. [Antikvár-tár]) 34–152.; *Érszegi Géza*: III. Béla kancelláriai reformjáról. *Magyar Herald* 1. (1984) 72–79.; *Kubinyi András*: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári Közlemények* 46. (1975) 59–121. (Másodközlése in: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség*, Bp., 1999. [METEM-könyvek 22.] 7–67.). Az Árpád-kori Magyarország történetírására összefoglalóan ld. újabban *Thoroczkay Gábor*: *A magyarországi legendairódalom és történetírás a 14. század közepéig.* In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére.* Szerk. Horn Ildikó et al. I–II. L'Harmattan, Bp., 2016. I. 27–48. (Másodközlése in: *Uő*: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák.* L'Harmattan, Bp., 2016. 184–208.).

16 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Academia litteraria Hungarica, Budapestini, 1937–1938. (Reprint: Szovák

Budai és a Képes Krónika családjában ránk hagyományozódott szerkesztést¹⁷ – V. István-kori (1270–1272) redakciója annak az Ákos mesternek a tollán keletkezett, aki 1248 és 1261 között adatolható a királyné kancellárjaként.¹⁸

2. A krónikatörzsbe nem épült be a vélhetőleg a 13. század első évtizedében a magyarok őstörténetét írásba foglaló névtelen *gesta*író alkotása: elbeszélésének prologusában a Trója- és a Nagy Sándor-regényekre mintáiként tekintő szerző a „jó emlékezetű” Béla király egykori *notarius*aként nevezte meg magát.¹⁹

3. A magyar történetet 1282–1285 között hun történettel bővítő Kézai Simon – *Gesta Hungarorum* Anonymus munkájával ellentétben a krónikaszerkesztménybe is utat tört magának²⁰ – Erzsébet özvegy királyné klerikusa volt, mielőtt IV. László (1272–1290) „hű papjaként”²¹ és a királyi udvar jegyzőjeként szerepeltenék őt forrásaink.²²

Ha a krónikakompozíció Árpád-kori szövegállományában vagy a Névtelen textusában a diplomatikai anyagból származó közvetlen kölcsönzések nem is érhetők tetten,²³ az okleveles formulák használata kétségtől kimutatható mind

Kornél–Veszprémy László utószavával. Nap Kiadó, Bp., 1999.) (= SRH) I. 217–505. (= Krónikakompozíció).

17 *Lesław Sychala*: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* (Hungarian fourteenth-century chronicle composition) [Hungarian National Chronicle]. In: EMCh I. 348.; *Ryszard Grzesik*: *Gesta Ungarorum deperdita*. In: EMCh I. 701–702.

18 Ákos mester személyére és a *gesta* megfelelő redakciójára ld. *Mályusz Elemér*: *Az V. István-kori gesta*. Akadémiai, Bp., 1971. (Értekezés a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.); *Györffy György*: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Balassi, Bp. 1993. 152–180., 188–201.; *Szovák Kornél*: *Ákos mester*. In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Akadémiai, Bp., 1994. (= KMTL) 33.; *Zsoldos Attila*: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 115.

19 P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed. Aemilius Jakubovich–Desiderius Pais. In: SRH I. 33. Az előbeszéd magyar fordítását ld. *Anonymus*: *A magyarok cselekedetei – Kézai Simon*: *A magyarok cselekedetei*. Ford. Veszprémy László–Bollók János. Osiris, Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források) (= AKS) 9. (Anonymus művét Veszprémy László fordította). A névtelen krónikásra ld. *Veszprémy László*: *Utószó*. In: AKS 73–80.; *Uő*: *Anonymus Belae regis notarius* [Anonymus Hungarensis]. In: EMCh I. 102. A szerző nyugati forrásaihoz és mintáihoz ld. *Thoroczky Gábor*: *Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai* (historiográfiai áttekintés). Turul 72. (1999) 108–116. (Másodközlése in: *Uő*: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. L'Harmattan, Bp., 2009. [TDI Könyvek 9.] 215–231.); *Kristó Gyula*: *Magyar historiográfia. I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Osiris, Bp., 2002. (A történettudomány kézikönyve) 53–54.

20 *Veszprémy László*: *Utószó*. In: AKS 155–161.; *Uő*: *Simon of Kéza*. In: EMCh II. 1362–1363.

21 *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*. Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH I. 141. Magyar fordítását ld. AKS 89. (Kézai művét Bollók János fordította).

22 *Szűcs Jenő*: *Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában*. Századok 107. (1973) 831.

23 Kapcsolatot sejtett a kutatás a krónikakompozíció legrégebb szövegállományához tartozó, a 11–12. századi eseményeket feldolgozó fejezetek – a Képes Krónika interpolációi – és a korai oklevelek között. Az elbeszélő forrásban és a jogbiztosító iratokban egyaránt szereplő személyek felbukkanását korántsem kell azonban oly módon magyaráznunk, hogy a megfelelő adatok dip-

a *gestaszerkesztményben*, mind pedig III. Béla (1172–1196) egykori jegyzőjénél.²⁴

Az Árpád-kori előzmények felvázolását követően térjünk most rá az Anjou-kori Magyar Királyság történetírására és a történeti irodalomnak a kancelláriai gyakorlattal mutatott összefüggéseire!²⁵ I. Károly és Nagy Lajos időszakára vonatkozóan a következő elbeszélő forrásokból nyerhetünk tájékoztatást:

1. A 14. század első krónikaszerkesztése, amelyet középkorkutatásunk Budai Minorita Krónikaként ismer, I. Károly korában keletkezett: az 1272. és az 1333/1334. évek közötti eseményeket felölelő redakciót tulajdonította a filológiai irodalom egyetlen szerző alkotásának, de tekintett rá öt különböző krónikás egybeszerkesztett elbeszéléseként is.²⁶

2. A második szerkesztést a prolóógus tanúsága szerint²⁷ 1358. május 15-én kezdte el írni Kálti Márk: a Nagy Lajos-kori szövegezés egyfelől előhangjában, másfelől pedig a 11. század utolsó harmadára – a 12. század első felére vonatkozó szövegtöbbleteiben – a fentebb említett interpolációk révén – tér el az előző redakciótól.²⁸ Mind egyik, mind másik szerkesztést öt-öt kódex tartotta fenn: az előbbit

lomainkból kerültek volna be a *gestaszerkesztménybe*: az egymástól független forrásokban feltűnő nevek azonossága azt bizonyíthatja elsősorban, hogy a narratív kútfő említett *caputjainak* – az ún. interpolációknak – érdemes hitelt tulajdonítanunk. A kérdést részletesen tárgyalja *Szőcs Tibor*: A 14. századi krónikaszerkesztmény interpolációi és 11. századi okleveleink. Fons 14. (2007) 59–95. Vö. *Rokay Péter*: Krónikatanulmányok. Ethnica, Debrecen, 1999. 7–10. Az interpolációkhoz ld. *Pauler Gy.*: i. m. (14. jz.) II. 606–607.; *Domanovszky Sándor*: A Budai Krónika. Századok 36. (1902) 615–630., 729–752., 810–831., kül. 742–752., 810–831.

24 *Szilágyi Loránd*: Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok 71. (1937) 27–54.; *Kristó Gyula*: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta historica 21. (1966) 4–13.; *Uő*: Előszó i. m. (2. jz.) 10–11.

25 Az Anjou-kori kancelláriáról összefoglalóan ld. *Csukovits Enikő*: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor–Rácz György. MTA Történettudományi Intézete–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.–Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40.) (Analecta mediaevalia 3.) 56–60. (A tanulmány olasz nyelvű változata megjelent: Le innovazioni istituzionali nell’età angioina e i loro parallelismi napolitani. In: L’Ungheria angioina. A cura di Eadem. Viella, Roma, 2013. [Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia 3.] 59–119., a hivatkozott rész: 112–118.). A kancelláriai személyzetről és annak jogi műveltségéről ld. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Akadémiai, Bp., 1971. 29–43. vagy újabban *Gergely Kiss*: La culture juridique des clercs dans le royaume de Hongrie sous les rois angevins au XIVe siècle. Belvedere Meridionale 27. (2015) 22–35.

26 *Kristó Gyula*: Anjou-kori krónikáink. Századok 101. (1967) 457–480.; *János Horváth*: Die ungarischen Chronisten der Angiovinenzeit. Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 21. (1971) 321–377.; *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia i. m. (19. jz.) 79–86.; *Somogyi Szilvia*: A XIV. századi krónikakompozíció Anjou-kori folytatásának nyelvezet (A budai minorita krónika latin nyelve). Fons 18. (2001) 159–268.

27 Krónikakompozíció 239.

28 *Kristó Gy.*: Anjou-kori krónikáink i. m. (26. jz.) 480–502.; *Uő*: Magyar historiográfia i. m. (19. jz.) 86–88. A szerzőség kérdéséhez ld. *Karsai Géza*: Névtelenség, névrejtés és szerzőnév középkori krónikáinkban. Századok 97. (1963) 671–676.; *Tarnai Andor*: A Képes Krónika forrásaihoz. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János–Székely György. Akadémiai, Bp., 1974. (Memoria saeculorum Hungariae 1.) 203–211.; *Bácsatyai Dániel*: Jogi

illetjük a Budai Krónika családjá, a másodikat a Bécsi Képes Krónika családjá megnevezéssel.²⁹

3. Az aktív külpolitikát folytató Nagy Lajosnak – akinek itáliai hadjáratairól (1347–1348, 1350) előszeretettel emlékezik meg a külhoni forrásanyag is³⁰ – két *gestáját* ismerjük. Elsőként kell említenünk annak a Küküllei (Tótsolymosi Apród) Jánosnak az elbeszélését, amelynek legteljesebb szövege Thuróczy János 15. századi krónikájában maradt ránk.³¹ Szerzőnk az első magyarországi történetíró, akinek pályáját forrásaink részletesen rekonstruálni engedik. Nagy Lajos krónikása 1343–1344-ben Erzsébet anyakirályné kíséretében Itáliában is megfordult. Hazatérését követően került literátusként a királyi kancelláriára, ahol 1350 és 1352 között a királyi tikos pecsétes kancelláriai osztály jegyzőjeként adatható. Az Apáti Miklós zágrábi püspök (1350–1356), majd esztergomi érsek (1358–1366)³² támogatását élvező történetíró – akit teológiai stúdiumait követően pappá szenteltek – 1355-ben lett az erdélyi egyházmegye küküllei főesperese. A kancellária tevékenységébe két további alkalommal – az 1360-as évek derekán és az 1370-es évek végén – is bekapcsolódó historikus két fázisban készítette el Nagy Lajos uralkodásának történetét: az első, az elbeszélésben az 1352. évig elérkező egység 1365 táján, a második rész pedig 1387 márciusa után keletkezhetett.³³

műveltség, történetírás és kancellária a 14. századi Magyarországon. Történelmi Szemle 57. (2015) 607–618.

- 29 *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia i. m. (19. jz.) 78–79. A szövegahagyományra vonatkozó kutatási eredményeket újabban áttekinti *Kertész Balázs*: A 14. századi magyarországi krónika-szerkesztmények utóélete a késő középkorban. Századok 105. (2016) 473–488.
- 30 Az eseménytörténet részletes összefoglalását adja *Pór Antal*: Nagy Lajos, 1326–1382. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1892. (Magyar Történelmi Életrajzok) 111–256.; *Miskolczi István*: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. Hadtörténelmi Közlemények 34. (1933) 46–70., 123–146., 35. (1934) 41–57.; *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Zrínyi, Bp., 1988. 91–125. Az Anjou-kori Magyarország nápolyi kapcsolatairól számos adalékot szolgáltat *Émile [Guillaume] Léonard*: Histoire de Jeanne I^e, reine de Naples, comtesse de Provence. I–II. Imprimerie de Monaco–Librairie Auguste Picard, Monaco–Paris, 1932. (Mémoires et documents historiques). A nápolyi hadjáratok itáliai forrásairól ld. *Csukovits Enikő*: Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 80–81., 183–191.
- 31 *Johannes de Thuróc*: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ed. Elisabeth Galántai–Julius Kristó. Akadémiai, Bp., 1985. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova 7.) 160–188. Magyar fordítását ld. *Küküllei János*: Lajos király krónikája – *Névtelen szerző*: Geszta Lajos királyról. Ford., utószó, jegyz. Kristó Gyula. Osiris, Bp., 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Források) (= KJN) 7–40. Thuróczy személyére ld. *Lilla Kopár*: Thuróczy, János [Johannes de Thurocz, Ján z Turca]. In: EMCh II. 1429–1430.
- 32 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1437. I–II. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 64., 79. (Az adattár elektronikus változatát ld. *Uő*: Magyar Középkori Adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457 / Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Arcanum, Bp., 2001., ugyanez in: Arcanum DVD könyvtár IV. – Családtörténet, heraldika, honismeret. DVD-ROM. Arcanum, Bp., 2003.).
- 33 *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia i. m. (19. jz.) 93–97.; *Lesław Spychala*: Küküllei, János. In: EMCh II. 983. A *gesta*író kancelláriai működésének részletes rajzát adja *Kumorovitz L. Bernát*:

4. Egyedül a Dubnici Krónika (*Chronicon Dubnicense*)³⁴ szövegébe ágyazva olvashatjuk azt a *gestát*, amely Lajos regnálásának 1345 és 1355 közötti szakaszával kapcsolatban tartalmaz információkat: az eredeti formájában minden bizonynyal hosszabb periódust felölelő krónikásműnek két szerzőjét különíti el a kutatás. Míg az első *gesta*író a magyar király tragikus sorsú öccsének, a Johanna nápolyi királynővel (1343–1382) házasságra lépő Andrásnak az itáliai környezetéhez tartozhatott, addig a második krónikásban – aki elődje feljegyzéseire támaszkodott – ferences szerzetest kell gyanítanunk.³⁵

Bár utóbbi, a névtelen minorita krónikájaként emlegetett alkotás árulkodik okleveles formulák ismeretéről, a diplomatikai anyag hatását közvetett módon fedezhetjük csupán fel a szövegen.³⁶ Témánk szempontjából jóval érdekesebbnek bizonyul a Károly-kori krónikaszerkesztés és Küküllői *gestája*: utóbbira a történetíró kancelláriai működésének első és második szakasza is megtermékenyítőleg hatott.

A Budai Minorita Krónikában az 1330. év két tragikus eseményéről is olvashatunk. A beszámoló, amely arról emlékezik meg, hogyan szenvedett vereséget I. Károly a Kárpátok egyik szűk szorosában a magyar uralkodótól függetlenedni kívánó Basarab havasalföldi vajdától,³⁷ szóhasználatában s tartalmi elemeiben is oklevelek felhasználásáról árulkodik.³⁸ Hasonlóképpen párhuzamot vonhatunk a

Tótsolymosi Apród János mester küküllői főesperes kancelláriai működése. Levéltári Közlemények 51–52. (1980–1981) 5–29. Nagy Lajos életírójának pályájáról és a *gestáról* ld. még *Samuel Steinerherz*: Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 8. (1887) 253–256.; *Pór Antal*: János, küküllői főesperes, Nagy Lajos történetírója. Századok 27. (1893) 1–15., 97–106.; *Dékány Kálmán*: Küküllői munkájának kritikájához. Századok 40. (1906) 90–95.; *Trencsényi-Waldapfel Imre*: Küküllői János és a Névtelen Minorita. In: Küküllői János és a Névtelen Minorita krónikája. De gestis Ludovici I. regis Hungarorum. Ford. Geréb László. Bev. Trencsényi-Waldapfel Imre. Helikon, Bp., 1960. (Monumenta Hungarica 4.) 7–31.; *Kurcz Ágnes*: Anjou-kori történetíróink kérdéséhez. Irodalomtörténeti Közlemények 68. (1964) 358–362.; *Kristó Gyula*: Utószó. In: KJN 90–103.

34 *Chronicon Dubnicense*. In: *Historiae Hungaricae fontes domestici*. I. Scriptorum. III. Ed. M[atthias] Florianus. [Typis M. Taizs], Quinque-Ecclesiis, 1884. 1–207. Magyar fordítását ld. *Dubnici Névtelen*: Könyv Lajos magyarországi király tetteiről (1476 után). In: *Krónikáink magyarul*. III/1. Vál., ford. Kulcsár Péter. Balassi, Bp., 2006. 106–122. (Történelmi Források 3.); KJN 41–63. A forrást részletesen bemutatja *Domanovszky Sándor*: A Dubnici Krónika. Századok 33 (1899) 226–256., 342–345., 411–451.

35 *Kristó Gy.*: Utószó i. m. (33. jz.) 104–114.; *Uő*: Magyar historiográfia i. m. (19. jz.) 89–93. A szerzők kérdéséhez ld. továbbá *Kurcz Á.*: Anjou-kori történetíróink i. m. (33. jz.) 363–368.

36 *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia i. m. (19. jz.) 92.

37 *Krónikakompozíció 496–500*. Az eseményekre ld. *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon. I. I. Károly uralkodása (1301–1342). MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 122.; *Veszprémy László*: A „posadai” csata. Károly Róbert 1330-as havasalföldi hadjárata. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok* (6–16. század). Szerk. Pósnán László–Veszprémy László. Krínyi, Bp. 2016. 232–246. A hadjárat diplomatikai forrásait részletesen tárgyalta *Györffy György*: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez. *Történelmi Szemle* 7. (1964) 546–566.

38 *Kristó Gy.*: Korai levéltári i. m. (24. jz.) 18–21.

narratív kútfő és a diplomatikai anyag között, amikor forrásainkban azon merénylet után nyomozunk, amelyet Zách nembeli Felicián 1330. április 17-én a visegrádi palotában követett el az éppen ebédnél ülő királyi családdal szemben.³⁹ Míg az uralkodót Csák Máté tartományúr egykori hívének csupán megsebesítenie sikerült, addig Erzsébet királynénak négy ujját is levágta. Bár Feliciánt a király szolgálai leterítették, az életére törő nemes családját Károly példátlan büntetéssel sújtotta. A merénylet máig homályba vesző okairól a megtorlás megdöbbentő kegyetlensége folytán már a korban mondák keringtek: ezek középpontjában a királyné udvarhölgye, Felicián Klára nevű leánya állott, akit a szóbeszéd szerint Erzsébet kiszolgáltató fivérének, Kázmér lengyel hercegnek. A visegrádi véres eseményeket a felháborodott apa dühével magyarázó hagyomány nem csupán egy közel kortárs nápolyi krónikában,⁴⁰ de a Nagy Lajos udvarában megfordult⁴¹ német dalnoknál, Heinrich von Mügelnnél⁴² is tetten érhető. Nem tartalmazza ugyanakkor Klára meggyalázásának motívumát a téma kapcsán faggatóra vonható 14. századi magyar források: a történeésekről a krónikakompozíció megfelelő *caputja*⁴³ mellett Felicián 16. századi másolatban ránk maradt 1330. évi ítéletlevele⁴⁴ vagy az 1336. évi és az 1341. évi uralkodói adománylevelek *narratiói* számolnak be.⁴⁵ Ha

39 Uo. 14.

40 *Historiae Romanae fragmenta ab Anno Christi MCCXXVII usque ad MCCCLIV*. In: *Antiquitates Italicae Medii Aevi*. III. Ed. Ludovicus Antonius Muratorius. Ex typographia Societatis Palatinae in Regia curia, Mediolani, 1740. 318–320.

41 *Domanovszky Sándor*: Mügeln Henrik német nyelvű krónikája és a Rimes krónika. Századok 41. (1907) 140–142.

42 *Chronicon Henrici de Mügeln Germanice conscriptum*. Ed. Eugenius Travnik. In: SRH II. 218–219. A szerzőről és az *Ungarische Chronik*ről ld. még *C[arlitel] A[ylmer] Macartney*: *The Medieval Hungarian Historians. A critical and analytical guide*. Cambridge University Press, Cambridge, 1953. 144–146.; *Carsten Kottman*: Heinrich von Mügeln. In: EMCh I. 761.

43 Krónikakompozíció 492–496.

44 1330. máj. 15.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Ed. Georgius Fejér. I–XI. Typ. Univ., Budaë, 1829–1844. (= CDH) VIII/3. 419–427. (177. sz.); *Anjou-kori Oklevéltár / Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. I–. Szerk. Almási Tibor–Blazovich László–Géczi Lajos–Kőfalvi Tamás–Kristó Gyula–Makk Ferenc–Piti Ferenc–Sebők Ferenc–Tóth Ildikó et al. Szegedi Középkorász Műhely, Bp.–Szeged, 1990–. (= AOKI.) XIV. 180–182. (288. sz.). A forrást magyar fordításban közli és bemutatja *Almási Tibor*: Záh Felicián ítéletlevele. *Aetas* 15. (2000) 191–197.

45 A merénylet elbeszélő és levéltári forrásairól, valamint a Zách Klárával kapcsolatos néphagyomány kialakulásáról ld. *Pór Antal*: Záh Felicián pöre. Kritikai észrevételek Marczali Henrik kritikai tanulmányára. Századok 34. (1900) 1–9.; *Mátyás Flórián*: Népmondák és történeti adatok Záh Felicián merényletéről. Századok 39. (1905) 98–118. Az oklevelek tanúságát és Felicián lehetséges motivációit göröcső alá veszi *Tóth Krisztina*: Hirtelen merénylet vagy szervezett összeesküvés? (Újabb adatok Záh Felicián merényletéhez). *Turul* 76. (2003) 47–51.; *Tóth Ildikó*: Egy 1331. évi adománylevél margójára. Adalékok a Záh Felicián-féle merénylet következményeihez. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 117. (2003) 75–83.; *Tóth Krisztina*: Még egyszer Záh Felicián merényletéről. In: *Arcana tabularii*. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerk. Bárány Attila–Dreska Gábor–Szóvák Kornél. I–II. Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem–Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.–Debrecen, 2014. II. 639–652. Az I. Károly elleni merényletről összefoglalóan ld. még *Csukovits E.*: Az Anjouk Magyarországon i. m. (37. jz.) 123–126.

a diplomatikai anyagból vett szövegszerű kölcsönzések a Károly-kori krónikásnál nem is érhetőek tetten, az ítéletlevél textusával és a merényletről hírt adó egyéb *narratió*kkal mutatott tartalmi párhuzamok bizonyítani látszanak, hogy a történetíró a kancelláriai termést jól ismerte.⁴⁶

Kristó Gyula éppen az oklevelek szövegezésével is rokonítható, a havasalföldi hadjáratról és a Zách Felicián-féle merényletről részletes leírást adó 206–209. fejezetek alapján feltételezett egy önálló, a királyi udvarral szoros kapcsolatban álló szerzőt, aki a Budai Minorita Krónika anyagába csupán az 1330. évi eseményekről szóló két bővebb tudósítást illesztette volna be.⁴⁷

Bár jelentkeznek a diplomatikai források információi a krónikakompozíció Anjou-kori fejezeteiben is, az oklevelekből merített adatokra a hosszú éveken keresztül a kancellárián tevékenykedő Küküllei János *gestája* szolgáltat különösen sok példát.⁴⁸ A szakirodalomban felmerült, hogy a kancelláriai jegyzőből lett biográfus a városállama diplomatikai forrásait is jól ismerő velencei krónikás, Andrea Dandolo (1306–1354)⁴⁹ mintáját követhette,⁵⁰ ám Nagy Lajos historikusának eljárását a dözse tollából ránk maradt elbeszélés munkamódszerétől alighanem függetlennek kell ítélnünk. Kristó Gyula úgy vélte, az okleveles anyagból származó kölcsönzések magas száma belső fejlődés eredménye: az átvételek azt jelezhetik, hogy a 14. századra a narratív kútfők a jogbiztosító iratokkal szemben elveszítették primer szerepüket.⁵¹

Küküllei kancelláriai tapasztalatairól rögvest árulkodik a *gesta* prológusa,⁵² amelyben a szerző magát az oklevelek *intitulatió*ira emlékeztető módon mutatja be.⁵³ A filológiai irodalom előtt jól ismertek⁵⁴ azok a fejezetek (14–15. *caput*), amelyek a Lackfi István erdélyi vajda (1344–1350)⁵⁵ számára kiállított 1350. októ-

46 Kristó Gy.: Korai levéltári i. m. (24. jz.) 14–18. (a szövegösszefüggéseket ld. uo. 15–18.).

47 Uo. 21.; *Uő*: Anjou-kori krónikáink i. m. (26. jz.) 476–478.

48 Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Akadémiai, Bp., 1967. (Tudománytörténeti Tanulmányok 5.) 68–69.

49 Valentina Dell'Aprovitola: Dandolo, Andrea. In: EMCh I. 506.

50 Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Akadémiai, Bp., 1955. 58–59.

51 Kristó Gy.: Korai levéltári i. m. (24. jz.) 21.

52 A prológus nyugati forrásaira és a szerző műveltségére ld. Mályusz Elemér: Krónika-problémák. Századok 100. (1966) 747–760. (Másodközlése in: *Uő*: Klió szolgálatában i. m. [2. jz.] 261–272.).

53 Quamobrem de gestis illustrissimi principis Lodowici ex regum sanctissimorum prosapia oriundi dei gratia Hungarie et cetera et bellorum exercitiis sue gentis et militie quamvis pauca et pluribus, ne per neglectus incuria labantur in oblivionem, ego Johannes nunc archidyaconus de Kykullew in ecclesia Transsiluana, vicarius Strigoniensis in spiritualibus generalis, tunc, licet indignus, suorum secretorum notarius posterorum notitiae duxi commendanda ordine sequentium continuando per capitula et particulas terminatas sub certis titulis, ut in promptu inveniatur, quod queritur, pro legentium utilitate et in quattuor particulas, ut infra, de qualibet particula per se posita clarius apparebit, dividendo seu distinguendo – *Johannes de Thurócz*: i. m. (28. jz.) 160–161.; *Trencsényi-Waldapfel I.*: i. m. (33. jz.) 11–12.

54 *Trencsényi-Waldapfel I.*: i. m. (33. jz.) 10–11.; Mályusz E.: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 67–72.

55 Engel P.: i. m. (32. jz.) I. 12.

ber 30-i privilégium⁵⁶ *narratiója* alapján adják elő Nagy Lajos bárójának 1348–1349. évi itáliai haditetteit.⁵⁷ A szöveg is jelzi, hogy krónikásunknak a Nápoly környéki eseményekről annak a kiváltságlevélnek a nyomán van tudomása, amely az ország határain túl hadakozó arisztokratának érdemeiért két erősséget – Csáktornyát (Čakovec, Horvátország) és Sztrigót (Stridóvár, Štrigova, Horvátország) – is juttatott a Muraközben.⁵⁸ Azt, hogy a Nagy Lajos uralkodását előadó munka olyan történetíró tollán született, aki a kancellárián futott be karriert, az 1363. évi boszniai hadjáratról⁵⁹ szóló tudósítás is mutatja. Az eseményekről hírt adva Küküllei kitér arra, hogy a katonai vállalkozás során Apáti (Keszei) Miklós esztergomi érsek – egyben kancellár (1356–1366)⁶⁰ – sátrából a király közhitelű kettős pecsétjét ellopták. Lajos ezt követően új felségpecsétet adott ki, amellyel valamennyi, az elveszett *sigillum maius* alatt az uralkodása kezdetétől kibocsátott diplomát meg kellett erősíteni.⁶¹ Mivel ebből az okból kifolyólag a korábbi adományleveleket szükségszerűen be kellett mutatni az udvarnál, a kancellárián működő és párhuzamosan a történeti munkáján dolgozó Küküllei számára megfelelő alkalom kínálkozhatott arra, hogy az itáliai hadjáratokat említő privilégiumok során újfent végigtekintszen:⁶² *gestája* első *particulája* éppen ebben az időben, 1363–1364 táján készülhetett el.⁶³

Írásomban nem térek ki részletesen a 15. század elbeszélő hagyományára. Annyit azonban meg kell ezen a ponton jegyezni, hogy a késő középkori történeti irodalom emblematikus figurája, Thuróczy János – aki a királyi kúria jegyzője volt, mielőtt Drágyi Tamás személynök (1486–1490) ítélmesterévé (1486–1488)⁶⁴ lépett volna elő – 1488-ban nyomtatásban is megjelent *Chronica Hungarorum*ában maga is hasznosította az oklevelek tanúságtételét.⁶⁵ Privilégiumlevél *narratiójára* – a Kanizsai János esztergomi érsek (1387–1418)⁶⁶ és fivérei javára kibocsátott

56 CDH IX/1. 756–761. (399. sz.); AOKl. XXXIV. 388–390. (706. sz.). A *narratiót* magyar fordításban ld. KHO 276–281. (143. sz.) (ford. Kapitánffy István).

57 Az itáliai események kapcsán újabban ld. *Csukovits Enikő*: Lackfi István Apuliában. In: Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka–Lupescuné Makó Mária–Sipos Gábor. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016. 61–68.

58 [...] sicut hec et alia quamplura gesta sua et servitia etiam privilegio ipsius regis super donacione castrorum Oztrogo et Chakthornya vocatorum inter fluvios Draua et Mura existentium in remunerationem premissorum sibi concessio plenius continetur – *Johannes de Thuróczy*: i. m. (31. jz.) 170.

59 *Pór A.*: Nagy Lajos i. m. (30. jz.) 371.

60 *Engel P.*: i. m. (32. jz.) I. 89.

61 *Johannes de Thuróczy*: i. m. (31. jz.) 179.; *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia i. m. (19. jz.) 95. Nagy Lajos nagypecsétjeihez ld. *Szentpétery I.*: i. m. (15. jz.) 199.

62 *Fekete Nagy Antal*: Küküllei János, 1320–1394. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 4. (1934) 119.

63 *Kristó Gy.*: Utószó i. m. (33. jz.) 95–96.

64 *C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás*: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 74.

65 *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia i. m. (19. jz.) 109–110., 112.

66 *Engel P.*: i. m. (32. jz.) I. 64.

1401. február 17-i diploma⁶⁷ elbeszélő egységére – épül példának okáért az a krónikafejezet,⁶⁸ amely az 1395. év eseményeinek sorában Nagy Lajos leányának, Mária királynőnek a halálát is említi.⁶⁹

*

A fenti áttekintés mutatja, hogy krónikásaink a 14. század elejétől kezdve mind gyakrabban fordultak a diplomatikai anyaghoz: az adalékokat, amelyekre elbeszélésüket felfűzték, a jogbiztosító iratok szolgáltatták számukra. Dolgozatom második egységében arról a sajátos magyarországi kancelláriai gyakorlatról szólok, amelynek eredményeképpen okleveleinkbe ágyazva sokszor bőséges tárgyalásban jelennek meg a privilégiumlevél keletkezési korának politikatörténeti eseményei. A jelenségre kitérő német nyelvű diplomatikai irodalom – mint azt fentebb láthattuk – a *Heldentaten-Narratio* terminust alkalmazza⁷⁰ azon „rövid krónikák” megjelölésére, amelyek az adománylevelek rendelkező részeit megelőzik: a diplomákból kibontakozó egyéni történetek az adományos azon cselekedeteit adják elő, amelyek a kérdéses személyt a *donatióra* méltóvá tették.

A magyar medievisztika az eseménytörténeti rekonstrukció során régtől fogva hasznosítja az oklevelek elbeszélő részeit: a kancelláriai dokumentumokra az Árpád-kori Magyarország politikatörténetét a 19. század végén feldolgozó Pauler Gyula is nagymértékben támaszkodott.⁷¹ A történeti adalékokban gazdag *narratiók* önálló tárgyalása Mályusz Elemér vékony kötetének 1973. évi megjelenéséig váratott azonban magára. A vizsgálatait a 14–15. század fordulójára – Luxemburgi Zsigmond uralkodásának (1387–1437) első évtizedeire – összpontosító történész hívta fel első ízben a figyelmet a hazai diplomatikai anyag sajátos, az európai okleveles gyakorlatban is egyedülállónak bizonyuló vonására.⁷²

67 Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk. Nagy Imre, Litfass Károly, Sopron, 1889–1891. I. 541–553. (383. sz.); Zsigmondkori oklevéltár. Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert et al. I–. Akadémiai–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp., 1951–. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II.: Forráskiadványok 1–.) II/1. 106. (884. sz.).

68 *Johannes de Thurócz*: i. m. (31. jz.) 210–211.

69 *Mályusz E.*: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 73–82. Mária halálának időpontjához ld. *C. Tóth Norbert*: Az 1395. évi lengyel betörés. A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja. In: *Honoris causa* i. m. (25. jz.) 450–458.

70 *Fichtenau, H.*: i. m. (10. jz.) 313.

71 *Pauler Gy.*: i. m. (14. jz.). Néhány évvel korábban így járt el már Szabó Károly is, ld. *Szabó Károly*: Kun László, 1272–1290. Franklin–Méhner Vilmos, Bp., 1886. (Magyar Történeti Életrajzok).

72 *Mályusz E.*: Királyi kancellária i. m. (1. jz.).

A kutatás III. István (1162–1172) Farkas várszolgá részére tett 1162. évi privilégiumát⁷³ tekinti a bővebb szövegezésű *narratió*típus első jelentkezésének:⁷⁴ ettől a dátumtól kezdve az uralkodói kiváltságlevelekben rendszeresen feltűnik az adományos érdemeinek ismertetésére szolgáló elbeszélő rész, amely a későbbiekben nem csupán a királynéi oklevéladásba, de a magánosok kiadványaiba is utat tört magának.⁷⁵ A hősi cselekedetek sokszor aprólékos katalógusai a 13. század elején éppen annak a Róbert székesfehérvéri prépostnak a kancellársága (1207–1209)⁷⁶ idején hiányoznak, aki számára külföldi – liège-i – származása miatt alighanem idegen lehetett a hazai írásbeliségben meghonosodott gyakorlat.⁷⁷ A *narratiók* eredetét illetően a szakma korántsem jutott konszenzusra. Mályusz a maga részéről úgy foglalt állást, hogy a diplomákban olvasható históriákat minden bizonnyal a honfoglalás kori hősi énekek kései továbbéléseként kell értékelnünk.⁷⁸ Eltérően vélekedik a kérdésről Zsoldos Attila, aki úgy látja, a *narratiók* jogi funkcióval bírnak: a *destinatarius* érdemeinek felsorolására azért volt szükség, mert a 12. század második felétől kiformalódó jogelv szerint az uralkodó az „igaz szolgálattal” (*iusto servitio*) – ez alatt pedig elsősorban a hadjáratokban való részvételt kell értenünk – szerzett birtokokat a megadományozottaktól nem vehette vissza.⁷⁹

Mályusz Elemér csupán egy szűkebb időszak királyi adományleveleit vette részletesebben is górcső alá: a diplomákba foglalt elbeszélésekkel kapcsolatos eredményei az 1387 és 1410 közötti két évtizedre korlátozódnak. Bár a *narratiók* szisztematikus egybegyűjtésével és vizsgálatával máig adós a hazai medievisztika, Kristó Gyula és Borosy András munkái jelzik a privilégiumokba ágyazott nemesi

73 CDH II. 164.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadiane critico-diplomatica. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. I–II/4. MTA, Bp., 1923–1987. I/1. 34. (101. sz.); KHO 36. (2. sz.) (ford. Makk Ferenc).

74 Mályusz E.: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 9.; Kristó Gy.: Előszó i. m. (2. jz.) 18. I. (Szent) István (997/1000–1038) 1002. évi pannonhalmi alapítólevele ugyancsak tartalmaz elbeszélő részt: az egyes szám első személyben íródott, a Koppány-lázadásról beszámoló narrációt interpolációnak tartja a kutatás – KHO 35. (1. sz.); Kristó Gy.: Előszó i. m. (2. jz.) 19–22.

75 Kristó Gy.: Előszó i. m. (2. jz.) 24.

76 Beke Margit: Róbert. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. Uő. Szent István Társulat, Bp., 2003. 98–103., kül. 99.; Zsoldos A.: i. m. (18. jz.) 107.

77 Mályusz E.: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 11–12.; Kristó Gy.: Előszó i. m. (2. jz.) 23–24.

78 „A XIII. sz.-ban már általános kancelláriai gyakorlat eszerint azért magyar sajátosság, mert a középkorban latinul oklevelező népek közül Európában egyedül a magyar őrizte meg keletről magával hozott művelődésének azt az elemét, amely alkalmas volt arra, hogy a fejedelmi énekeknek a hagyományok fenntartása terén játszott szerepét a királyi kancellária a társadalom igényéhez igazodva átvegye” – Mályusz E.: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 26.

79 Zsoldos Attila: Karászi Sándor bán és utódai (Észrevételek a narratiók eredetéről és szerepéről). Századok 135. (2001) 398–405. Vö. Süttő Szilárd: „Érdemdús” oklevelek. A részletező középkori magyar *narratiók* problémáihoz. In: Arcana tabularii i. m. (45. jz.) I. 187–200. A kérdéshez ld. még Székely György Mályusz Elemér kötetével (A Thuróczy-krónika i. m. [48. jz.]) kapcsolatban megfogalmazott kritikáját: Századok 103. (1969) 1216.; vö. Mályusz Elemér: Válaszul Székely György kritikai megjegyzéseire. Századok 105. (1971) 136–137. Bár a magyar jelenség nem az európai gyakorlatban gyökerezik, megjegyezhetjük ezen a ponton, hogy a Magyar Királyság határain kívül narratív elemeket általában jogbiztosító szándékkal vezettek be az oklevelekbe. Ld. Meyer, O.: i. m. (11. jz.) 136.; Fichtenau, H.: i. m. (10. jz.) 312.

történetek jelentőségét a történészszakma számára. Míg Kristó egy százhuszonhét oklevél elbeszélő részét tartalmazó antológiát adott közre – a szöveggyűjteményben magyar fordításban olvasható históriák 1162 (1002) és 1410 között keletkeztek –, addig Borosy a 13–14. századi *narratió*kat tette vizsgálat tárgyává: tanulmányai az oklevelekben fellelhető „hősi énekek” legbővebb, a kutatás számára jelenleg hozzáférhető inventáriumát adják.⁸⁰ A következőkben a Kristó és Borosy gyűjtéseiben szereplő források nyomán mutatom be az Anjou-kori diplomáinkból kibontakozó magyar történetet.

Melyek tehát a magyar nemesség hősi cselekedeteit előadó oklevélbeli históriák lényegesebb sajátosságai? A *narratió*k, amelyek a kiváltságolt személy meritumait rögzítik, nem feltétlenül nyújtják a címzett hadi érdemeinek kimerítő felsorolását: adományleveleink egy része csupán általánosságban utal azokra a szolgálatokra, amelyeket a politikai elit tagjai az Anjou-uralkodók alattvalójaként elláttak. Példaként idézhetjük Fonyi Balázs borsodi ispán és füleki várnagy⁸¹ 1327. évi privilégiumának sztereotip fordulatait: a *donatió*val I. Károly a *comes* iránta tanúsított hűségét honorálta.⁸² Míg a *narratió*k egy része nem rajzol pontosabb képet azoknak az előkelőknek a pályájáról, akiknek erőfeszítéseit a király adománnyal jutalmazta, szép számban akadnak olyan diplomák is, amelyek részletesebb históriákat hagyományoztak ránk: a *gestaszerű* betétek esetenként igen informatívnak bizonyulhatnak I. Károly vagy Nagy Lajos híveinek karrierjét és az Anjouk külpolitikáját illetően. Egy 1309. május 8-án kelt uralkodói *donatio* röviden tesz csupán említést a privilégiumban részesített személy – Csák Máté tárnokmestere, egy bizonyos Berencsi Márton⁸³ – 1304. évi részvételéről a Přemysl-házbeli Vencel (magyar királyként László, 1301–1305) ellen vezetett csehországi hadjáratban,⁸⁴ ám akadnak olyan *narratió*k is, amelyek terjedelmes „eposzi” szövegnek a *destinatarius* harci kiváltságai köré. A Csór nembeli Gönyüi Tamást a jogaiban megerősítő oklevél András herceg nevelőjének a *curriculum*ához nyújt adalékokat: a csókakői és gesztesi várnagy⁸⁵ hősiességével a Basarab havasalföldi vajda

80 KHO; Borosy A.: Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században i. m. (2. jz.); *Uő*: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században i. m. (2. jz.).

81 Engel P.: i. m. (32. jz.) I. 118., 313.

82 1327. máj. 25.: [...] attententes fidelitates et servitia meritoria eiusdem [sc. Blasii – Cs. J.] quae idem nobis et regno nostro in diversis expeditionibus pro exaltatione nostri regiminis et honoris pro reintegratione et augmento reipublicae ac pro reformatione pacis in regno in multis sumptuosis laboribus et personae periculis cum effusione sui sanguinis laudabiliter exhibuit et impendit, cupientes eidem pro huiusmodi gratis et acceptis servitiis regio favore respondere – CDH VIII/3. 228. (73. sz.); AOkl. XI. 117. (242. sz.).

83 Engel P.: i. m. (32. jz.) II. 32.

84 CDH VIII/1. 341–344. (146. sz.): 343.; AOkl. II. 278. (634. sz.); KHO 199. (100. sz.) (ford. Szegfű László). Az eseménytörténeti háttérhez ld. *Skorka Renáta*: Rokonok és szövetségesek. I. Károly és a Habsburg hercegek együttműködése az interregnum éveiben. In: *Arcana tabularii* i. m. (45. jz.) II. 625–638., kül. 634. (A tanulmány angol nyelvű változatát ld. *With a Little Help from the Cousins – Charles I and the Habsburg Dukes of Austria during the Interregnum*. *Hungarian Historical Review* 2. [2013] 243–260.)

85 Engel P.: i. m. (32. jz.) I. 296., 317.

elleni hadjáratban tüntette ki magát, mielőtt I. Károly ifjabb gyermekével útra kelt volna Apuliába.⁸⁶ Bőbeszédűségével olvasóját is meglepi az az adománylevél, amely Nagy Lajos udvari lovagjának, az uralkodóját 1350-ben Nápolyba kísérő Mermonyának az itáliai „kalandjait” énekli meg.⁸⁷ Hasonlót mondhatunk el arról a privilégiumról, amely Nádasd nembeli Margit viszontagságairól, valamint férje, Magyar Pál gimesi várnagy⁸⁸ I. Károlynak tett hű szolgálatairól tudósít az oligarchák elleni küzdelmek idején.⁸⁹ Előfordul, hogy egy személy több kiváltságlevelet is nyert: ezekben az esetekben megfigyelhetjük, hogy milyen bővülésen ment keresztül a *destinarius* egyéni sorsát elbeszélő anyag a kancelláriai nótáriusok tollán.⁹⁰ A már idézett 1350. évi privilegiális oklevél⁹¹ újabb „fejezetekkel” egészíti ki annak a Lackfi Istvánnak a biográfiáját, akinek meritumait egy három évvel korábbi diploma *narratiója* is vázolja. Utóbbi dokumentum – amely a bárót a simontornyai vár birtokában erősíti meg – a későbbi erdélyi vajda I. Károly alatt kibontakozó karrierjének kezdeteit, valamint a Nagy Lajos 1345. évi litvániai hadjáratában⁹² való részvételét beszéli el.⁹³

Az oklevelek, amelyekben a jelen dolgozatban bemutatott *narratiókat* megtaláljuk, javarészt az Anjou-korban kiformalódó új arisztokrácia érdemeit jutalmazó királyi kiváltságlevelek. A narratív elemeket tartalmazó diplomák között olyan iratok is akadnak azonban, amelyeket nem az uralkodó bocsátott ki.⁹⁴

86 1335. jún. 22.: Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. MTA, Bp., 1878–1920. (= AO) III. 174–177. (125. sz.): 175–176.; AOkl. XIX. 166–167. (361. sz.); KHO 259–261. (135. sz.) (ford. Blazovich László). Csór nembeli Tamás pályájához ld. *Pór Antal*: Csór Tamás, királyi főajtónálló, lipitói és kőrösi főispán, csókaköi, gesztesi és ó-budai várnagy (1330–1360). Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Kiadványai 7. (1890) 24–47.; *Schmidtmayer Richárd*: Vitány, Gesztes, Tata, Gerencsér várai és uradalmi a késő középkorban. Doktori értekezés. [Kézirat, 2015.] 28–30.

87 1364. jan. 27.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatski zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Ed. Marko Kostrenčić–Tadija Smičiklas. I–XVIII. Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium auxilio Regiminis Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Zagrabiae, 1904–1990. (= CDCr) XIII. 331–335. (247. sz.): 331–333.; KHO 298–300. (152. sz.) (ford. Lázár István Dávid). Ld. még *Borosy A.*: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században i. m. (2. jz.) 425. Mermonya személyéhez ld. *Kurcz Ágnes*: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. S. a. r. és szerkesztői jegyzetekkel ellátta Klaniczay Gábor. Akadémiai, Bp., 1988. 294.

88 *Engel P.*: i. m. (32. jz.) I. 317.

89 1332. nov. 8.: CDH VIII/3. 592–596. (271. sz.): 593–595.; KHO 256–258. (134. sz.) (ford. Blazovich László).

90 A jelenséget Zsigmond-kori példákon keresztül szemlélteti *Mályusz E.*: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 31–46.

91 Ld. fentebb, 56. jz.

92 A hadjárat történetéhez legújabban ld. *Skorka Renáta*: Nagy Lajos első litván hadjárata. In: *Elfeledett háborúk i. m.* (37. jz.) 247–262.

93 1347. jún. 30.: Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy Imre. I–II. Sopron vármegye, Sopron, 1899–1891. (= SO) I. 196–201. (155. sz.): 198–200.; AOkl. XXXI. 323–324. (611. sz.); KHO 265–268. (138. sz.) (ford. Orbán Imre).

94 Példákra ld. *Borosy A.*: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században i. m. (2. jz.) 431–434.

A királyi kancellária kiadványainak mintájára a királynéi oklevéladó szerv dokumentumaiban is feltűnnek a kedvezményezett személy érdemeit előadó elbeszélések. Mária királyné – Károly első felesége – nem felejt el megemlíteni, hogy az általa megadományozott Kázmér fia Péter 1306-ban Esztergom alatt súlyosan megsebesült.⁹⁵ A bárók is felsorolják azon familiárisaik érdemeit, akik hűségét jutalmazni kívánják: Babonics János szlavón bán (1316–1322)⁹⁶ annak hálájaképpen biztosít vámjövédelmet Rakolnoki Miklós számára, hogy utóbbi – ahogyan azt a megfelelő oklevél *narratiója* indoklásképpen előadja – a Kőszegiek ellen vívott harcában támogatta őt.⁹⁷

A *destinatariusok* körén végigtekintve képet nyerhetünk – még ha a vázlat kissé elnagyolt is – az Anjou-kori Magyarország hatalmi elitjéről. Igaznak bizonyul az a szakirodalmi megállapítás, miszerint az oklevelek elbeszélő részének hossza egyenes arányban áll a kiváltságolt személy rangjával: a legerjengősebb *narratiók* az országos főméltóságok viselőinek érdemeiről számolnak be.⁹⁸ I. Károly uralkodása alatt egy, az Árpád-kori bárói réteget felváltó arisztokrácia születésének lehetünk tanúi: a királyt a hatalma megszilárdításában támogató előkelők jutnak a legmagasabb tisztségekbe, s a kezükben összpontosulnak a legnagyobb birtoktestek.⁹⁹ A Debreceni Dózsa javára tett 1319. évi privilégium kiváló példáját szolgáltatja azoknak az adományleveleknek, amelyekkel az uralkodó az ügyéhez

95 1306. jún. 23.: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Ed. Nagy Imre et al. I–XII. Magyar Történelmi Társulat, Pest–Bp., 1871–1931. (= ZO) I. 112–113. (126. sz.): 112.; AOkl. II. 26. (42. sz.); KHO 195. (96. sz.) (ford. Koszta László). Vitatott, hogy az oklevél kibocsátóját Mária sziláziai hercegnővel kell-e azonosítanunk, vagy azt kell feltételeznünk, hogy Károlynak két Mária nevű felesége is volt, s az első Halicsból érkezett. A kérdésről ld. *Kristó Gyula*: Károly Róbert családja. Aetas 20. (2005) 14–28., kül. 15–18.; *Csukovits E.*: Az Anjouk Magyarországon i. m. (37. jz.) 110. Az Esztergom alatti hadi eseményekre ld. *Skorka R.*: Rokonok i. m. (84. jz.) 632.

96 *Engel P.*: i. m. (32. jz.) I. 16.

97 1320. szept. 26.: CDCr VIII. 572–573. (467. sz.): 573.; KHO 229. (118. sz.) (ford. Kristó Gyula); AOkl. V. 343–344. (894. sz.). Az 1317. évi szlavóniai háborúhoz ld. *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok 122. (1988) 89–146., kül. 107., 122. A Henrik-fiak történetét tárgyalja *Zsoldos Attila*: A Henrik-fiak. A Héder nembéli Kőszegiek „családi története”. Vasi Szemle 64. (2010) 651–661. (Másodközlése in: *Uő*: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és hadtörténetírás határvidékéről. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp., 2016. [A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára] 215–225.).

98 *Mályusz E.*: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 32.

99 Az Anjou-kor báróihoz ld. *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Magvető, Bp., 1986. (Nemzet és Emlékezet) 182–263.; *Enikő Csukovits*: Le gouvernement du royaume de Hongrie: personnel et institutions. In: Les grands officiers dans les territoires angevins. I grandi ufficiali nei territori angioini. Publications de l'École française de Rome, Roma, 2016. (Collection l'École française de Rome 518.) <http://books.openedition.org/efr/3042> (utolsó letöltés ideje: 2016. okt. 5.). Az Árpád-ház kihalását követő válságos évtized Károlyt támogató előkelőit bemutatja *Kristó Gyula*: I. Károly király főúri elitje (1301–1309). Századok 133. (1999) 41–62. A tisztségviselők arisztokráciájának születéséhez ld. *Engel Pál*: A honor (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). Történelmi Szemle 24. (1981) 1–19.; *Uő*: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok 116. (1982) 880–922.; *Uő*: Nagy Lajos bárói. Történelmi Szemle 28. (1985) 393–413.

csatlakozó nemesek hűségét honorálta: a diploma hosszasan sorolja a bihari főúr katonai érdemeit.¹⁰⁰ A kérdéses *narratio* hőse annak köszönheti felemelkedését, hogy Károly oldalán harcolt a kiskirályok elleni küzdelemben. Dózsa – aki az említett oklevél tanúsága szerint részt vett az Amadé-fiak vereségét hozó rozgonyi ütközetben – előbb Szabolcs megye alispánja lett (1316 körül), hogy azután a vajdai (1318–1321), majd karrierje csúcán a nádori tisztségbe (1322) emelkedhesék.¹⁰¹ Károly hatalmának főbb támaszai közül annak a Héder nembeli Köcski Sándornak az alakja is feltűnik a privilégiumokba ágyazott elbeszélésekben, aki Kőszegi Henrik fiainak pártját a királyéra felcserélve jutott magasra a ranglétrán: a halálát megelőző négy évben az országbírói méltóságot (1324–1328) töltötte be.¹⁰² A bőbeszédű *narratiók* nyomán ugyancsak kirajzolódik előttünk az Anjou-kori arisztokrácia második generációja: Nagy Lajos báróinak köre. A király itáliai hadjáratainak és nápolyi aspirációinak történetét azon diplomák illusztrálják a legnagyobb részletességgel, amelyek a korábban már említett Lackfi István vajda haditetteit¹⁰³ vagy Vásári Miklós esztergomi érsek diplomáciai küldetését részletezik.¹⁰⁴

100 1319. okt. 17.: ZO I. 171–174. (198. sz.): 172–173.; AOkl. V. 233. (607. sz.); KHO 227–228. (117. sz.) (ford. Almási Tibor).

101 Debreceni Dózsa tisztségeire és pályájára ld. *Komáromy András*: Dózsa nádor és a Debreczeni család. Turul 9. (1891) 1–9., 67–78.; *Módy György*: A falutól a mezővárosig. In: Debrecen története. I. Szerk. Szendrey István. Debrecen Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Debrecen, 1984. 99–129. (Másodközlése in: *Historia et ars. Módy György válogatott tanulmányai*. Szerk. Vajda Mária. [Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága], Debrecen, 2006. [A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 59.] 52–89.); *Csukovits Enikő*: Dózsa. In: KMTL 172.; *Engel P.*: Archontológia i. m. (32. jz.) I. 2., 11., II. 56.; *Piti Ferenc*: Szabolcs megye hatóságának archontológiája (1284–1386). In: *Uő*: Szabolcs megye hatóságának oklevelei. I. (1284–1386). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged–Nyíregyháza, 2004. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 55.) 11.; *Zsoldos Attila*: Debrecen mint igazgatási központ a 14. század elején. In: Debrecen város 650 éves. Várostoprófili tanulmányok. Szerk. Bárány Attila–Papp Klára–Szálkai Tamás. Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata–Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Alföldi Nyomda Méliusz Műhelye, Debrecen 2011. (*Speculum historiense Debreceniense* 7.) 49–66.; *Bárány Attila*: Debreceni Dózsa küzdelme a bihari oligarchákkal. Uo. 67–113.

102 Pl. 1327. aug. 29.: Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Ed. Ipolyi Arnold–Nagy Iván–Páur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. I–VIII. Sauerwein Géza–MTA Történelmi Bizottsága, Győr–Bp., 1865–1891. (= HO). I. 143–149. (99. sz.): 147.; AOkl. XI. 196–197. (414. sz.); KHO 248. (130. sz.) (ford. Géczy Lajos). Köcski Sándor pályájához ld. *Pór Antal*: Köcski Sándor. Századok 22. (1888) 785–797.; *Bertényi Iván*: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Akadémiai, Bp., 1976. 67–72.; *Csukovits Enikő*: Köcski Sándor. In: KMTL 371–372.; *Almási Tibor*: Az 1328. évi országbíróváltás okleveles adatai. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995. 19–37.; *Engel P.*: Archontológia i. m. (32. jz.) I. 7., II. 134–135.; *Piti Ferenc*: Okleveles adatok az 1324. évi országbíróváltáshoz. Fons 4. (1997) 243–250.; *Tóth Ildikó*: Károly Róbert első országbírói. Tiszatáj 61. (2007) 81–82.

103 Ld. fentebb, 56. jz.

104 1355. márc. 27.: *Fraknoi Vilmos*: Genealógiai kérdések. Turul 17. (1899) 137.; KHO 291–294. (149. sz.) (ford. Orbán Imre). Az esztergomi érsek pályájához ld. *Pór Antal*: Genealógiai kérdések. Turul 10. (1892) 124–125.; *Karácsonyi János*: Vásári Miklós esztergomi érsek származása. Turul 12. (1894) 43–44.; *Pór Antal*: A négy Miklós. Századok 36. (1902) 601–614., 716–728.;

Hogy Lajos uralkodásának négy évtizedéből csupán néhány további emblemikus figurát emeljünk ki, megemlíthetjük itt Raholcai Kont Miklós nádor (1356–1367)¹⁰⁵ vagy Himfi Benedek bolgár bán (1366–1369)¹⁰⁶ alakját: cselekedeteikről ugyan-csak megemlékeznek a kancellária jegyzői.

Az adományosok körének áttekintését követően elengedhetetlen, hogy szóljunk néhány szót az Anjou-uralkodók híveinek az oklevelekben sokszor a legapróbb részletekre kiterjedően előadott szolgálatairól. Ahogyan azt a fentebb hozott példák is sejtetik, a *narratiók* javarészt a csatamezőn szerzett érdemeikről számolnak be. Ritka kivételek akadnak azonban.¹⁰⁷ Míg Kacsics nembeli Szécsényi Tamás erdélyi vajdát (1321–1342) 1323. évi privilégiumlevelének tanúsága szerint azért jutalmazta Károly Somoskő várával, mivel hírül adta számára fia születését,¹⁰⁸ más nemesek azzal az indokkal részesültek kiváltságban, hogy egy vadászat alkalmával útbaigazítást adtak Lajosnak és kíséretének.¹⁰⁹ Az oklevelekben olvasható históriák Vásári Miklós vagy Kont Miklós diplomataként befutott karrierjét is

-
- Csukovits Enikő*: Vásári Miklós. In: KMTL 721.; *Hegedűs András*: Vásári IV. Miklós. In: Esztergomi érsek i. m. (76. jz.) 171–175. I. Károly és Nagy Lajos nápolyi aspirációinak kérdését részletesen bemutatja *Miskolczi István*: A magyar Anjouk trónigénye Nápolyra. Történeti Szemle 13. (1928) 18–78.
- 105 1365. jún. 30.: Oklevelek a magyar–bolgár összeköttetések történetéhez, 1360–1369. Történelmi Tár 21. (1898) 359.; KHO 303. (154. sz.) (ford. Lázár István Dávid). Kont Miklós pályájához ld. *Pór A.*: A négy Miklós i. m. (104. jz.); *Engel Pál*: Kont Miklós. In: KMTL 368.; *Uő*: Archontológia i. m. (32. jz.) I. 3., II. 201.
- 106 1369. jún. 24.: CDH IX/4. 172–174. (113. sz.): 173.; KHO 304. (155. sz.) (ford. Lázár István Dávid). Nagy Lajos bárójának karrierjére ld. *Holub József*: Himfi Benedek halálának éve. Turul 37. (1922–1923) 37–38.; *Engel P.*: Honor, vár, ispánság i. m. (99. jz.) passim; *Kumorovitz Lajos Bernát*: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török”) háborúja. Századok 117. (1983) 919–982. passim; *Engel Pál*: Himfi Benedek. In: KMTL 263.; *Uő*: Archontológia i. m. (32. jz.) I. 34., II. 100.; *Szovák Kornél*: Meritorum apud Dominum fructus cumulatorum (Megjegyzések a 14. század főúri vallásosságához). In: R. Várkonyi Ágnes. Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. ELTE BTK, Bp., 1998. 79–87.; *Horváth Richárd*: Bigámista volt-e Himfi Benedek bolgár bán? (Adalékok a Döbrentei Himfiék családi történetéhez). Turul 83. (2010) 116–118. Újabban Marie-Madeleine de Cévinis foglalkozott Himfi Benedek vallásosságának kérdésével: előadása „Les orientations religieuses de Benoît Himfi († 1380). Un tropisme médiant de bon aloi?” címmel hangzott el az ANR EUROPANGE program 2016. november 17–19. között Saint-Étienne-ben megrendezett nemzetközi konferenciáján („Les officiers et les choses publiques dans les territoires angevins [XIIIe–XVe siècles]. Vers une culture politique?”).
- 107 *Borosy A.*: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században i. m. (2. jz.) 434–438.
- 108 1323. márc. 6.: AO II. 65–66. (58. sz.): 65.; AOkI. VII. 38. (61. sz.). A példát hozza *Borosy A.*: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században i. m. (2. jz.) 434. Szécsényi Tamás pályájára ld. *Sebők Ferenc*: Szécsényi. In: KMTL 620.; *Engel P.*: Archontológia i. m. (32. jz.) I. 11., II. 222. Az 1322–1323 (esetleg 1321–1322) fordulóján született és korán elhalálozott Károly nevű fiúgyermek kapcsán ld. *Kristó Gy.*: Károly Róbert családja i. m. (95. jz.) 23–25.
- 109 1344. febr. 12.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–IV. Ed. Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek et al. Gustavus Buzárovits–Archivum Primatiale–Argumentum, Strigonii–Budapestini, 1874–1999. III. 532. (692. sz.); AOkI. XXVIII. 83. (75. sz.). A kérdéses példát hozza *Borosy A.*: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században i. m. (2. jz.) 436.

megvilágítják: 1347-ben a király őket küldte Dél-Itáliába, hogy hadjáratát előkészítsék, s a magyarországi Anjouk nápolyi trónigényének ügyét képviseljék.¹¹⁰

Felmerül mindezek után a kérdés, hogy hogyan is hasznosíthatja a magyar középkorkutatás a történeti adatokban bővelkedő okleveleket. Ahogyan Kristó Gyula fogalmazott, a *narratió*kat keletkezésük kronologikus rendjében végigolvasva sajátos magyar történetet kapunk: a diplomákba ágyazott elbeszélések a köztörténethez is számos adalékot kínálnak.¹¹¹ Hogyan ábrázolják tehát az Anjouk regnálásának időszakát a 14. századi királyok által kibocsátott privilégiumok nemesi történelmi? A következőkben azt kísérlem meg néhány példán keresztül bemutatni, hogy mely események jelennek meg nagyobb gyakorisággal az I. Károly és Nagy Lajos regnálása alatt kelt jogbiztosító iratokban.

Károly, aki 1300 augusztusában ifjú trónkövetelőként érkezett meg a dalmát tengerpartra,¹¹² számos alkalommal részesítette adományban azokat a híveit, akik az ország területe feletti tényleges uralom megszerzésére irányuló küzdelmében őt a mágnásokkal szemben támogatták. Azok a *narratió*ok, amelyek az Anjou-uralkodó regnálásának első évtizedeiből származnak, az oligarchák elleni harcok¹¹³ egyes epizódjait rögzítik. Az uralkodó 1313. április 23-án kelt oklevele emlékezik meg a Kassa közelében egy esztendővel korábban megvívott (1312. június 15.) csatáról, amelyben – amint azt a *narratió*ból megtudhatjuk – Szécsényi Tamás is részt vett.¹¹⁴ A Dél-Itáliából Károly kíséretében Magyarországra érkezett Druget Fülöp az 1317. november 3-i privilégiumlevél tanúsága szerint a Szepességben szerzett magának elévülhetetlen érdemeket, amikor a leghatalmasabb tartományúr, Csák Máté ellenében fellépett.¹¹⁵ Megjelennek okleveleinkben az ország határain kívül

110 A forrást ld. fentebb, 104. jz. Az Itáliába küldött, a királyi hadat megelőző követekre ld. *Miskolczy I.*: Nagy Lajos nápolyi i. m. (30. jz.) 49–54.

111 *Kristó Gy.*: Előszó i. m. (2. jz.) 26–27. A *narratió*ok köztörténeti adalékaira ld. *Zsoldos Attila*: Tamás fia Sinka érdemei (Elhallgatás és manipuláció oklevelek narratioiban). In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Magyar Országos Levéltár, Bp., 1998. 327–337.

112 *Csukovits E.*: Az Anjouk Magyarországon i. m. (37. jz.) 7.

113 A tartományúri hatalomra ld. *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon. Akadémiai, Bp., 1979. 139–212.; *Attila Zsoldos*: Kings and oligarchs in Hungary at the turn of the thirteenth and fourteenth centuries. *Hungarian Historical Review* 2. (2013) 211–242. Az oligarchák elleni küzdelmek történetét részletesen feldolgozza *Engel P.*: Az ország újraegyesítése i. m. (97. jz.); *Kristó Gy.*: Az Anjou-kor háborúi i. m. (30. jz.) 9–65.; *Uő*: I. Károly harcai a tartományurak ellen (1310–1323). Századok 137. (2003) 297–347. Az erdélyi eseményekre legújabban ld. *Zsoldos Attila*: Erdélyi háborúk a 14. század elején. In: Elfeledett háborúk i. m. (92. jz.) 198–231.

114 CDH VIII/1. 489–491.; AOkl. III. 218–219. (486. sz.); KHO 208–209. (106. sz.) (ford. Szegfű László).

115 AO I. 445–448. (401. sz.): 446–447.; AOkl. IV. 236. (624. sz.); KHO 217–218. (112. sz.) (ford. Szegfű László). Druget Fülöpre ld. *Engel Pál*: Druget. In: KMTL 174.; *Uő*: Archontológia i. m. (32. jz.) II. 66.; *Szőcs Tibor*: A nádori intézmény korai története 1000–1342. MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.) (a kötetben több helyen, pl. 116–118.). Az Északkelet-Magyarországon 1315-től kiépülő Druget-tartományra ld. *Zsoldos Attila*: Károly és a városok. In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtör-

vívott háborúk is: Köcski Sándor országbíró – aki 1319-ben Szalafőnél Kőszegi Henrik „kiskirály” fiai ellen bocsátkozott ütközetbe – ott volt 1322. szeptember 28-án Mühldorfnál, ahol III. (Szép) Frigyes osztrák herceg (1308–1330) és az őt támogató magyar seregek IV. (Bajor) Lajos német királytól (1314–1347) vereséget szenvedtek.¹¹⁶ A *narratiók* nagyobb hányadukban a harcmezőn végbevitt hőstettekről számolnak be, ám szól oklevélbe foglalt elbeszélés diplomáciai küldetéséről is. A már említett Csór nembeli Tamás kapcsán a jogbiztosító irat nem csupán azt emeli ki, hogy az adományos az 1330. évi hadjárat alkalmával hősiiesen harcolt Basarab havasalföldi vajda ellen, de megtudhatjuk róla azt is, hogy 1333–1334-ben ő kísérte Károly fiatalabb gyermekét, András herceget Nápolyba, hogy ott I. (Bölcs) Róbert (1309–1343) unokájával, Johannával (uralkodott: 1343–1382) frigyre lépjen.¹¹⁷

A Nagy Lajos idejéből ránk maradt *narratiókban* – korántsem meglepő módon – a külpolitikai események dominálnak. A királynak a fivére meggyilkolását¹¹⁸ követően Apuliába vezetett hadjáratai mellett ugyancsak visszatérő eleme a kancelláriai fogalmazók tollán született historiáknak Zára 1346. évi ostroma.¹¹⁹ Egykori nevelőjét, Poháros Péter abaúji ispánt (1343–1360) – kiváltságlevelének tanúsága szerint – az uralkodó azon szolgálataiért tüntette ki, amelyeket a dalmáciai város alatt teljesített.¹²⁰ Az a Mermonya nevű udvari vitéz, akinek 1350. évi apuliai cselekedeteiről az adománylevelél igazi hősi éneket zeng, a zárai táborban saját költéségén kiállított fegyveresekkel csatlakozott királyához.¹²¹

Azzal kapcsolatban, hogy mennyiben bizonyulnak hasznosnak a *narratiók* adalékai a politikatörténet számára, egy további megjegyzést szükséges ezen a ponton megtennem. Az esetek többségében az oklevelekben említett hőstettek véghez vitele és a meritumok kancelláriai írásba foglalása között évek teltek el, s a kronológiai fogódzó gyakorta teljes hiánya szövegeinkben nem könnyíti meg a

téneti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Weisz Boglárka. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 276., 278.

116 1325. dec. 4.: HO I. 137–143. (97. sz.): 139–140.; AOkl. IX. 291–292. (539. sz.); KHO 241–242. (126. sz.) (ford. Gécz Lajos). A szalafői ütközetről és a mühldorfi csata lefolyásáról ld. *Kristó Gy.*: Az Anjou-kor háborúi i. m. (30. jz.) 53., 69–70.; *Skorka Renáta*: A csökkentett vám-tarifájú út kialakulása I. Károly uralkodása alatt. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 452–453.

117 Ld. fentebb, 86. jz.

118 A témához ld. *Kropf Lajos*: Az aversai gyilkosság. Erdélyi Múzeum 13. (1896) 97–111., 163–177., 211–228., 258–273.; *Miskolczi István*: András herceg tragédiája és a nápolyi udvar. *Századok* 62. (1928) 766–800., 869–887.

119 A Zára megvívására vezetett hadjárat történetét tárgyalja *Domanovszky Sándor–Vétesy Jenő*: Nagy Lajos első hadjárata Velence ellen. *Századok* 34. (1900) 778–799., 905–923.; *Baumgarten Ferenc*: Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonya történetéhez. *Századok* 36. (1902) 1–20., 112–130., 326–346.; *Kristó Gy.*: Az Anjou-kor háborúi i. m. (30. jz.) 101–102., 104–109.

120 1347. okt. 3.: AO V. 132–134. (59. sz.): 132–133.; AOkl. XXXI. 475. (918. sz.); KHO 269. (139. sz.) (ford. Orbán Imre). Poháros Péterre ld. *Kurcz Á.*: Lovagi kultúra i. m. (87. jz.) 39., 45., 50., 81–82., 93., 118., 188., 191., 292.; *Engel P.*: Archontológia i. m. (32. jz.) I. 95., II. 197.

121 Ld. fentebb, 87. jz.

diplomák tanúságtételét kiaknázni kívánó történész dolgát. A bizonytalanságokra példaképpen idézhetjük Elefánti Dezső segesvári várnagy 1319. évi privilégiumát, amely szerint a kiváltságot az adományos a Borsa Kopasz fia által ostromolt *Cheewar* (valószínűleg Szilágycseh) védelme során tanúsított hősi helytállásának köszönheti. Bár a kérdéses jogbiztosító irat hosszasan méltatja a *destinarius* bátorságát, a leírás nem nyújt számunkra segítséget az elbeszélthet hadi esemény datálásával kapcsolatban: a kutatás legfeljebb erős gyanút fogalmazhat meg, amikor úgy ítéli, az uralkodó híve 1317-ben védelmezhetette a lázadók által végül felgyújtott várat.¹²²

Mivel a *narratiók* egyéni történeteket őriztek meg számunkra, utalásaik az Anjou-kori politikai elit tagjainak pályafutására koncentrálnak prozopográfiai vizsgálatok¹²³ számára is hasznosnak bizonyulhatnak. Vegyük itt újfent élő Köcski Sándor példáját! I. Károly harmadik országbírójának alakja nem csupán a számára kiállított uralkodói privilégiumokban tűnik fel:¹²⁴ a főúr más, az oligarchák elleni küzdelemben Károlyhoz csatlakozó nyugat-magyarországi nemesek adományleveleiben is előfordul.¹²⁵ Az oklevelek megvilágítják a báró karrierjének kezdeteit: Köcski Sándorral első ízben mint Kőszegi Henrik dedunokájának familiárisával találkozhatunk, ám a diplomákba ágyazott históriák hőse utóbb a királynak ajánlja fel szolgálatait.¹²⁶ Unokahúga, Nadasdi Margit 1332-ből való privilégiuma évek távlatából említi az akkorra már az élők sorából is távozott egykori országbíró cselekedeteit: a *narratio* az egyszerű vasi nemesből országos méltóságra emelkedett Sándort a Kőszegi János elleni harcok egyik vezéralakjaként ábrázolja.¹²⁷ Bár a jogbiztosító iratokba foglalt történetek nem sokban járulnak hozzá az archonto-

122 1319. jún. 21.: AO I. 520–523. (471. sz.): 522–523.; AOkl. V. 197–198. (501. sz.); KHO 225–226. (116. sz.) (ford. Kristó Gyula). Az adat értelmezésére ld. *Engel P.*: Az ország újraegyesítése i. m. (97. jz.) 110. Elefánti Dezső személyére ld. *Engel P.*: Archontológia i. m. (32. jz.) II. 68.; *Fügedi Erik*: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. Osiris, Bp., 1999. (Mikrotörténelem) 111–118. (eredeti megjelenés: Magvető, Bp., 1992.).

123 A módszer fontosságára a Nagy Lajos-kori arisztokráciáról írt dolgozatában *Engel Pál* is felhívta figyelmet, ld. *Uő*: Nagy Lajos bárói i. m. (99. jz.) 399. A biográfiai módszer alkalmazására a hazai gyakorlatban ld. *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam a Hunyadiak korában. Századok 91. (1957) 46–123., 529–602.; *Kubinyi András*: A kincstári személyzet a 15. század második felében. Tanulmányok Budapest Múltjából 12. (1957) 25–50.; *Bónis Gy.*: i. m. (25. jz.); *Köblös József*: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1994. (Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok 12.); *Fedeles Tamás*: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.); *C. Tóth Norbert*: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. A kanonoki testület és az egyetemjárás. MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, Bp., 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7.).

124 Ld. pl. 116. jz.

125 1329, Szarka Miklós privilégiuma: AO V. 589–593. (367. sz.): 590.; AOkl. XIII. 396–397. (666. sz.); KHO 249. (131. sz.) (ford. Géczi Lajos).

126 1327. aug. 29.: HO I. 143–149. (99. sz.): 147.; AOkl. XI. 196–197. (414. sz.); KHO 248. (130. sz.) (ford. Géczi Lajos).

127 Ld. fentebb, 89. jz.

lógiai adatok pontosításához,¹²⁸ olyan életrajzi elemeket rejthetnek, amelyek a szóban forgó személyről realizisztikusabb portrét engednek rajzolni. Oklevél elbeszélő része őrizte meg példának okáért Kont Miklós nádor Kanizsai István zágrábi püspök (1356–1375)¹²⁹ irányában tanúsított adáz ellenszenvének emlékét,¹³⁰ s ugyancsak *narratio* adja elő, hogyan szolgálta a királyi családot a Zách-merénylet során is védelmező Kenezsici Miklós András herceget.¹³¹

A diplomákba foglalt históriákat azok a művelődéstörténészek is haszonnal forgathatják, akik azt vizsgálják, hogy hogyan jelentkeznek a 14. századi forrásokban – így a nemesek rövid „*gestáiban*” – a lovagi értékek. Kurcz Ágnes véleménye szerint a *narratiókban* az Anjou-kori királyi udvar ideáljai tükröződnek: a privilégiumlevelek gyakorta klisékben bővelkedő leírásai – a szigorú értelemben vett történetírói alkotásokhoz hasonlóan – hangsúlyozzák az állhatatosság (*probitas*) vagy a hűség (*fidelitas*) erényeit. Az egyéni hőstetteket a középpontjukba állító hosszabb-rövidebb elbeszélések példák egész tárházát kínálják a hadi szolgálat során a dicsőséget kereső lovag számára.¹³² Elegendő itt említenünk Csór nembeli Tamás már több ízben citált adománylevelét, amely I. Károly havasalföldi hadjárataráról is hírt ad: a jelenet az önfeláldozáságról tanúságot tevő hős alakját állítja elénk, amikor elbeszéli, hogy a csata viszontagságai közepette a várnagy több ízben is saját lovát ajánlotta fel uralkodója számára.¹³³ Bár az Anjou-kori politikai elit „históriás énekei” rendszerint konkrét eseményekről számolnak be, és a király számára tett szolgálatok sokszínű skáláját vonultatják fel, a *destinatariusok* hőstetteinek ábrázolásában számos hasonlóság mutatkozik. A bárók és a *mílesek* említésre méltó cselekedeteit az adománylevelek sztereotip fordulatokkal jelenítik meg. Visszatérő momentuma az okleveleknek, hogy az uralkodó szabadkozik: nem sorolhatja fel maradéktalanul a kiváltságban részesített személy meritumait (*de quibus, qui longum esset suo modo per singula enarrare et presentibus inderi tediosum*).¹³⁴ A kancelláriai jegyzők nem felejtik el hangsúlyozni az adományos kiváltságát, amikor említést tesznek az őt a jutalomra méltóvá tevő erényes vállal-

128 A munka szükségességét jelzi *Süttő Szilárd*: Adalékok a 14–15. századi magyar világi archontológiához, különösen az 1384–1387. évekhez. *Levéltári Szemle* 52. (2002) 28–39.

129 *Engel P.*: Archontológia i. m. (32. jz.) I. 79.

130 1374. nov. 30.: CDH IX/5. 576–580. (303. sz.): 577.; KHO 305–307. (156. sz.) (ford. Lázár István Dávid).

131 1344. okt. 10.: AO IV. 450–452. (272. sz.): 450.; AOkl. XXVIII. 386–387. (684. sz.); KHO 264. (137. sz.) (ford. Orbán Imre). Kenezsici Miklós családjára ld. *Haiczl Kálmán*: A Kistapolcsányiak. *Turul* 46. (1932) 20–51., kül. 21., ill. 47. (1933) 26–34., 75–78.

132 *Kurcz Ágnes*: Az Anjou-kori oklevelek narrációja. *Irodalomtörténeti Közlemények* 70. (1966) 179–180.; *Uő*: Lovagi kultúra i. m. (87. jz.) 175–193., 238–239.

133 [...] quociens equum nostrum sub nos habitum cespitari et fatigari cernebat, equum suum tociens subtus nos si necesse fuisset dare volens et indubitate mortis periculo pro nobis pedes remanere non formidans exhibuit laudabiliter et impendit – AO III. 175. Ld. fentebb, 86. jz.

134 1312. aug. 11.: CDH VIII/5. 79–80. (40. sz.): 79.; AOkl. III. 165–166. (361. sz.); KHO 207. (105. sz.) (ford. Szegfű László). A jelenségre ld. *Mályusz E.*: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 56–64.; *Kristó Gy.*: Előszó i. m. (2. jz.) 26.

kozásairól (*quem sue virtutis opera regali remuneratione dignum reddunt*),¹³⁵ a király szolgálatában tanúsított buzgóságáról és ura iránti lojalitásáról (*obsequia meritoria fidelitatis, domini Karoli regi fideliter adherens, ardore fidelitatis accensus*),¹³⁶ vagy az ütközetek halálos veszedelmében (*se ab adversariis mirabili occasione et excusacione a mortis periculo defensando*)¹³⁷ szerzett sebesüléseiről (*quinque vulneribus letalibus saucitus*)¹³⁸ és kiontott vévéről (*non sine eorum sanguinis effusione*).¹³⁹ A „heroikus énekek” az ellenségről szólva is toposzokhoz folyamodnak: a Károllyal szembeszálló hűtlen bárók (*Matheus de Trinchinio dampnate memorie noster infidelis*),¹⁴⁰ a nyugati háborús ellenfelek (*contra Wenecienses iura nostra regalia avide usurpantes*)¹⁴¹ vagy a keresztény ország határain túl élő pogány népek (*contra sevam gentem Tartarorum*)¹⁴² ábrázolására szövegeinkben azok az állandó jelzők tűnnek fel, amelyeket egyébként az európai történeti irodalom is általánosan alkalmazott a konfliktusok megjelenítésekor.¹⁴³

A középkori magyar történetre irányuló kutatások elsőrangú forrásait képező *narratiók* még inkább felértékelődnek, amikor elérjük a 15. század első évtizedeit: a krónikák és az udvari *gesták* helyét ekkor – a szigorú értelemben vett történetírás csaknem teljes hiányában – az oklevelekben elbeszélty egyéni történetek veszik át.¹⁴⁴ Mivel az évszázadok során folyamatosan bővülő krónikásanyag Zsigmond korában nem talált folytatóra, a Hunyadi Mátyás (1458–1490) idejében tollat ragadó Thuróczy János maga is az iratokat volt kénytelen vallatóra fogni, amikor a Luxemburgi-király uralmának egyes eseményeiről *Chronica Hungarorum*ában hírt kívánt adni.¹⁴⁵ A magyar okleveles gyakorlat sajátosságával, az adománylevelekben szereplő históriákkal kapcsolatos összefüggéseim végére érkezve egyetlen

135 HO I. 140. Ld. fentebb, 116. jz.

136 AO II. 403–404. (352. sz.); KHO 254–255. (133. sz.) (ford. Géczy Lajos).

137 1336. nov. 16.: AO III. 290–298. (203. sz.): 297.; AOkI. XX. 311–312. (436. sz.); KHO 262–263. (136. sz.) (ford. Blazovich László).

138 1348. nov. 13.: AO V. 247–249. (125. sz.): 248.; AOkI. XXXII. (765. sz.); KHO 270. (140. sz.) (ford. Orbán Imre).

139 Ld. fentebb, 106. jz.

140 1323. jan. 20.: ZO I. 218–220. (250. sz.): 219.; AOkI. VII. 16–17. (16. sz.); KHO 232–233. (121. sz.) (ford. Blazovich László).

141 AO V. 133. Ld. fentebb, 120. jz.

142 Ld. fentebb, 138. jz.

143 *Csukovits Enikő*: A „tekerő kigyó” és a „sátán csatlósa”. Ellenségkép a középkori magyar királyi adománylevelek narrációiban. *Történelmi Szemle* 51. (2009) 195–206. (A tanulmány francia nyelvű változatát ld. „Le serpent tortueux” et „les satellites du Satan”: L’image de l’ennemi dans les narrations des chartes de donation des rois Anjou en Hongrie. In: *La diplomatie des États angevins aux XIIIe et XIVe siècles. Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest, 13–16 septembre 2007*. Ed. Zoltán Kordé–István Petrovics. Accademia d’Ungheria in Roma, Roma–Szeged, 2010. 339–348.) Az európai államokkal konfliktusba keveredő magyarok kapcsán is hasonló toposzok jelennek meg a nyugati elbeszélő hagyományban: a narratív kútfőkben alkalmazott jelzőkre ld. *Körmendi Tamás*: A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig. *Korall* 10. (2009) 30–46.

144 *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia i. m. (19. jz.) 99–100.

145 *Mályusz E.*: A Thuróczy-krónika i. m. (48. jz.) 130–138.

dolgot kell még megjegyezni: fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a részletező *narratiók* a 15. század második felében kikopni látszanak a kancelláriai gyakorlatból. A jelenség okait a szakirodalom nem tárta fel pontosabban.¹⁴⁶

*

A fentiekben a magyar kutatás azon eredményein tekintetem végig, amelyek az Anjou-kori történetírás és a kancelláriai tevékenység összefüggéseivel kapcsolatosak. A problémát két aspektusában tárgyaltam. Miután írásom első egységében felvázoltam, hogy hogyan kölcsönöztek az okleveles anyagból az I. Károly- és a Nagy Lajos-kori történeti irodalom termékei, tanulmányom második részében a privilégiumokba ágyazott „hősi énekeknek”, a nemesek meritumait felvonultató históriáknak szenteltem figyelmemet.

Míg a jogi írásbeliségnek a krónikásirodalomra gyakorolt hatása Európa-szerre ismert jelenségnek számított, addig az adománylevelekbe iktatott hosszabb elbeszélő részekre sokkal inkább a magyar diplomatikai gyakorlat specifikumaként kell tekintenünk. A 14. századi Magyarországon a nótáriusok szépirói talentuma nem annyira a tollukon keletkezett történetírói munkákban mutatkozott meg – a kor egyetlen kancelláriai hivatalnok, aki *gesta*írásra adta fejét, Nagy Lajos biográfusa: Küküllei János volt –, mint inkább az oklevelek részletező *narratió*iban. A kérdéskör bemutatása során ki kellett térnem azokra az egymással ellentétes álláspontokra, amelyek a szakirodalomban a diplomákba foglalt históriák eredetét és szerepét illetően megfogalmazódtak. Példák sorával igyekeztem érzékelteni, hogy miféle 14. század történelem – egy, az egymás mellé illesztett egyéni históriákból összeálló korkép – bontakozik ki a kancelláriai fogalmazók néhol terjengős, néhol rövidebb beszámolóiból. A szövegekre támaszkodva rávilágíthattam arra is, hogy hogyan hasznosíthatja a *narratió*kat a politika-, a társadalom- vagy a művelődéstörténet.

A nyugat-európai medievisztika a politikátörténeti rekonstrukció során gyakorta támaszkodik a bőséggel a kutatás rendelkezésére álló évkönyvek, krónikák és *gesták* tanúságtételére, ám a magyar középkor kutatójának az elbeszélő források csekély száma miatt fokozottan kell megállapításait a levéltári dokumentumokra alapoznia. A sovány krónikatermés is magyarázza tehát, hogy az eseménytörténeti adalékokban gazdag *narratiók* – a nemesek érdemeit előadó „*gesták*” – a hazai történész különös érdeklődésére tarthatnak számot. Az adománylevelekbe ágyazott elbeszéléseket olvasva az a kérdés is megfogalmazódhat bennünk, hogy nem szükséges-e vajon a narratív kútfő fogalmát a privilégiumokba foglalt történetekre is kiterjesztenünk.¹⁴⁷

146 *Mályusz E.*: Királyi kancellária i. m. (1. jz.) 99–100.

147 Az elbeszélő forrás fogalmára ld. *David Dumville*: What is a chronicle? In: *The Medieval Chronicle* i. m. (12. jz.) 1–27.

JUDIT CSÁKÓ

CHANCELLERY AND HISTORY WRITING IN 14TH-CENTURY HUNGARY

A SURVEY OF RESEARCH HISTORY

Due to the investigations of Elemér Mályusz, the close connection between chancellery literacy and history writing in medieval Hungary is a well-established fact in Hungarian medieval studies. With an emphasis on the reigns of Charles I and Louis I (1301–1382), the present paper surveys those results of the research that concern the relationship between the charters and the narrative sources. By way of some examples, the author demonstrates the extent to which diplomatic practice (ie. the writing of charters) influenced contemporary chronicle literature, then presents the narrative parts of the letters of privilege which emanated from the chancelleries of the Angevin rulers. These – sometimes quite long – noble histories, embedded in a legal context, can indeed be regarded as pieces of historical construction.

*Csákó Judit (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet)*

CONTENTS

STUDIES

- Máté Kitanics–Erika Hancz–Tamás Tóth–Norbert Pap:
The Problem of Ottoman Antecedents to the Shrine of Turbék 1
- Ákos Kárbin: The Austro–Hungarian Bank
and the Antecedents of the Currency Reform in 1892 19
- Péter Vámos: Friendly Aid and Self-Reliance.
The Hungarian Geophysical Expedition in China, 1956–1962 47

WORKSHOP

- Judit Csákó: Chancellery and History Writing in 14th-Century Hungary.
A Survey of Research History 77
- Viktória Kovács: The Patrons of Lelesz 103
- János Rada: The Rhetoric of *Kulturkampf* and Protestantism in Hungarian Pamphlets 129
- Dávid Turbucz: The Image of Piłsudski in Interwar Hungary 145

REVIEW ARTICLE 163

COMMEMORATION 173

E számunk szerzői

BORHI LÁSZLÓ, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • CSÁKÓ JUDIT PhD, tud. segédmunkatárs (MTA BTK TTI) • GÖZSY ZOLTÁN PhD, tszv. egy. docens (PTE) • HANCZ ERIKA, tud. segédmunkatárs (PTE) • KÁRBIN ÁKOS PhD, csoportvezető főlevéltáros (VERITAS Történetkutató Intézet) • KITANICS MÁTÉ PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • KOVÁCS VIKTÓRIA, tud. segédmunkatárs (MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport) • PAP NORBERT PhD, tszv. egy. docens (PTE) • RADA JÁNOS egy. tanársegéd (Miskolci Egyetem) • TÓTH TAMÁS PhD, geofizikus (Geomega Kft.) • TURBUCZ DÁVID PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • VARGA SZABOLCS PhD, főiskolai tanár (Pécsi Hittudományi Főiskola) • VÁMOS PÉTER, a nyelvtudomány (orientaliztika) kandidátusa, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
PTE = Pécsi Tudományegyetem

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható